

SPINOZOVA FILOZOFIJA AFEKTOV

Sprejeto

1. 9. 2025

Pregledano

22. 11. 2025

Izdano

17. 12. 2025

NINA BAČANI

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
nina.bacani@student.um.si

DOPISNI AVTOR

nina.bacani@student.um.si

Ključne besedeSpinoza,
monizem,
afekti,
svoboda,
psihologija

Izvleček Spinoza v svoji *Etiki* (1677) zagovarja monizem – obstoj ene same substance, ki je enaka Bogu in naravi. Duh in telo sta njena izraza, ki ju zaznavamo kot ločena atributa (iste substance): mišljenje in razsežnost. Spinozova filozofija afektov (tretji in četrti del *Etike*) se osredotoča na razumevanje človeških čustev kot naravnih pojavov, podrejenih univerzalnim zakonitostim narave. Spinoza trdi, da je človek, ki svojih afektov ne obvladuje, suženj usode, svobodo pa lahko doseže s pomočjo razuma. Afekte deli na aktivne in pasivne; aktivni izhajajo iz razuma in povečujejo človekovo moč, medtem ko pasivni slabijo njegovo zmožnost delovanja. Spinozova filozofija ponuja teoretični okvir za razumevanje čustev, ki je bil za njegov čas revolucionaren in se kaže celo v sodobnih psiholoških in nevroznanstvenih raziskavah.

SPINOZA'S PHILOSOPHY OF AFFECTS

NINA BAČANI

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
nina.bacani@student.um.si

CORRESPONDING AUTHOR
nina.bacani@student.um.si

Accepted
1. 9. 2025

Revised
22. 11. 2025

Published
17. 12. 2025

Abstract In his *Ethics* (1677), Spinoza defends monism – the idea that there exists a single substance that is identical with God and nature. Mind and body are its expressions, which we perceive as two distinct attributes (of the same substance): thought and extension. Spinoza's philosophy of affects (developed in Parts Three and Four of the *Ethics*) focuses on understanding human emotions as natural phenomena governed by the universal laws of nature. According to Spinoza, a person who does not master their affects is a slave to fate, while freedom can be achieved through the guidance of reason. He distinguishes between active and passive affects: active affects arise from reason and enhance a person's power, whereas passive affects diminish their capacity to act. Spinoza's philosophy offers a theoretical framework for understanding emotions that was revolutionary for his time and remains influential even in contemporary psychological and neuroscientific research.

Keywords
Spinoza,
monism,
affects,
freedom,
psychology

1 Uvod

Največja ošabnost ali največje malodušje je največja nevednost o samem sebi (Spinoza, 1963, str. 302).

V tretjem delu *Etike* z naslovom »O izvoru in naravi afektov« Spinoza začne graditi svojo *filozofsko psihologijo*, ki predstavlja ključno stopnjo na poti do teorije človeške sreče. Cilj njegove etike je pokazati, kako postati čim bolj *aktiven* (Koistinen in Viljanen, 2010, str. 2–13).

Potem ko Spinoza v *Etiki* podrobno analizira množico afektov in strasti, poudari, da za človeka *najhujše suženjstvo pomeni živeti pod njihovo oblastjo*¹ in se na tak način pokoriti usodi (Šajković, 1963, str. 65). Nezmožnost obvladovanja afektov zanj pomeni sužnost, afektom podložen človek je zanj le igrača v rokah usode, ki ima nad njim tako moč, da pogosto sledi slabemu, čeprav pozna dobro (Spinoza, 1963, str. 259).

V članku raziskujemo Spinozovo *filozofijo afektov* (ter njen vpliv na sodobne filozofske in znanstvene razprave o afektih in čustvih), ki jo predstavlja v tretjem in četrtem delu *Etike*, ki sta naslovljeni »O izvoru in naravi afektov« ter »O človeški sužnosti ali o silah afektov«.

Tretji del *Etike* se začneja z uvodom, sledijo definicije in postulati, nato pa se zvrsti 59 pravil, pri čemer vsako pravilo vključuje dokaz, nekatera pa tudi opombo. Sledi podpoglavje »Definicije afektov«, ki vključuje 48 definicij. Na koncu je dodana še »Splošna definicija afektov«. Četrty del se podobno začne s predgovorom, nadaljuje z definicijami, aksiomom in 73 pravili, zaključi pa se z Dodatkom.

2 Spinozova kritika Descartesa

Spinoza je spremenil Descartesovo stališče. V prvem delu *Etike* je namreč naznanil, da sta misel in razsežnost, čeprav različna, atributa iste substance – Boga oziroma narave. Z idejo, da Duha ne moremo ločiti telesa, je Spinoza ovrgel dualizem substanc, ohranil pa razumen »aspektni« dualizem. S tem je Spinoza rešil težavo obstoja dveh substanc, ki ju je treba nekako povezati. Vendar moramo priznati, da

¹ Človeka, ki ga vodijo čustva, Spinoza (1963, str. 311) označi za sužnja; človeka, ki ga vodi razum, pa za svobodnega.

Spinoza ni razložil, kako je do telesnih in duševnih pojavnih oblik sploh prišlo. Nepristranski kritik bi rekel, da se je Descartes vsaj trudil, medtem ko se je Spinoza tej težavi enostavno izognil. Damasio pa se s tako kritiko Spinoze ne strinja, saj meni, da mu je uspelo pojasniti povezavo med telesom in duhom bolj realistično ter skladno z biologijo (Damasio, 2008, str. 199).

Spinoza v *Etiki* kritizira kartezijanski model telesa kot stroja, ki ga upravlja volja nematerialnega uma ali duše. Takšne »mistične« razlage je označil za znak nerazumevanja delovanja telesa. Descartes je strogo ločil um in telo kot dve različni substanci. Um je zanj aktiven in avtonomen, telo pa pasivno, zato mora um nadzorovati telo in strasti oz. afekte, ki jih je Descartes razumel kot pasivne odzive (Brown in Stenner, 2001, str. 82–83).

Strasti² duše so prikazane kot popolnoma pasivne, zato si mora um prizadevati pridobiti absolutno oblast nad njimi. Um je pooblaščen za uveljavljanje tega absolutnega nadzora nad telesom in čustvi, saj je, kot aktiven, odvisen zgolj od samega sebe, medtem ko je *aktivnost* telesa (natančneje »gibanje«) odvisna bodisi od uma, kot pri strasteh, bodisi od kakšnega bližnjega fizičnega vzroka (srečanja z drugim pasivnim telesom). Spinoza je Descartesa kritiziral, ker ni znal razložiti, kako sta um in telo povezana, da bi lahko um nadzoroval telo. Po Spinozi je bil Descartes prisiljen pojasniti to povezavo s sklicevanjem na Boga (Brown in Stenner, 2001, str. 82–83).

Tako kot Descartesov um vlada telesu od zunaj, njegov transcendentni Bog nadzira naravo, ki jo je ustvaril. Spinoza to presega s pojmom imanentne enotne substance, imenovane Bog ali Narava (*Etika* IV., predgovor). Namesto ločitve med razsežnostjo in mislijo, kot jo je predlagal Descartes, Spinoza ti razume kot dva vidika (atributa) iste substance.³ S tem Spinoza odpravi kartezijansko hierarhijo in pokaže, da sta um in telo povezana ter sočasna v naravi. Um lahko telo spoznava le preko idej sprememb, ki ga prizadenejo (*Etika* II., prop. XIX). Spoznanje poteka vzporedno s telesnimi procesi, kar vzpostavlja tesno povezavo med afekti in spoznanjem (Brown in Stenner, 2001, str. 84).

² Strast je za Spinozo pasivni afekt, ki je zmeden in zato neustrezen. Strasti spremenimo v dejanja, v kolikor si neko idejo zamislimo jasno in razločno oziroma ustrezno. V našem interesu je, da to storimo, saj suženjstvo strastem ni srečno stanje. Kljub temu je doživljanje nekaterih strasti del človeškega stanja: ljudje nismo Bog, ampak le končni deli celotne substance vesolja (Schmitter, 2021).

³ Modusi razsežnosti so telesa, modusi mišljenja pa ideje (Šajković, 1963, str. 49).

3 Substanca

Za Spinozo je substanca samozadostna, ena, nedeljiva, vseprisotna oz. imanentna in neskončna. Drugo ime zanjo je Bog. Kaže se skozi neskončno število atributov ali značilnosti, od katerih Božji um lahko dojame vse, človeški pa le dva, in sicer mišljenje in razširjenost (materijo). Posledično neskončna narava substance vedno presega sposobnost človeškega uma, da jo pojmuje. Mišljenje je atribut substance, ki se kaže le v umu, medtem ko je razširjenost atribut substance, ki se kaže v prostoru in odnosih med telesi. To pomeni, da se um in telo ne smeta obravnavati kot ločeni entiteti, temveč kot dva različna načina pojavljanja iste substance⁴. To je v nasprotju z Descartesom, ki je obstoj razdelil na dve ločeni substanci: um (duhovno) in telo (materialno). Spinoza s tem postavlja temelje za razumevanje subjektivnosti, ki ni fiksna in lokalizirana (npr. omejena na posameznikovo telo ali um), ampak razpršena in dinamična. Obstaja skozi odnose in povezave. To je osnova za sodobne teorije posthumanizma, ki se ukvarjajo z idejo, da je subjekt produkt širših dinamičnih sistemov in interakcij (Robinson in Kutner, 2018, str. 3).

Po Spinozovi razlagi odnosa med duhom in telesom se zgleduje tudi Damasio (Markič, 2008, str. 300).

4 Spinoza in vprašanje afektov

Spinoza človeka razume kot enega izmed neskončno mnogo modusov ali pojavov ene same substance, ki jo imenuje Narava ali Bog. Ta substanca je edina entiteta z absolutno svobodo, saj je *causa sui* (vzrok sama sebi), torej ni odvisna od ničesar razen sebe. Vse ostale stvari imajo Boga za formalni vzrok, vendar so kot končni modusi vedno odvisne od zunanjih vplivov in so podvržene spremembam, ki jih povzročajo srečanja z drugimi končnimi stvarmi (Brown in Stenner, 2001, str. 87).

Spinoza razlikuje med formalnim vzrokom (Bog/Narava) in bližnjim vzrokom sprememb (srečanje z drugo končno stvarjo). V njegovem sistemu ni prostora za transcendentalne razlage, kot je »božja volja«. Bog kot formalni vzrok omogoča imanenco ene substance, iz katere sledijo bližnji vzroki. Vsaka končna stvar (oz. modus) deluje v skladu s svojo esenco, ki jo Spinoza definira kot *conatus*⁵ –

⁴ Spinoza je s prepričanjem, da sta duh in telo manifestaciji ene in iste substance, nasprotoval pogledu njegovega časa (Damasio, 2008, str. 15).

⁵ Iz *conatusa*, se pravi nagona po samoohranitvi, izhajajo vsi afekti. Želja je esenca ali narava afekta (Schmitter, 2021).

prizadevanje, da vztraja v svojem obstoju. *Conatus* se lahko pojavi kot volja (če se nanaša na um) ali kot nagon (če vključuje um in telo). Želja (*cupiditas*) je zavestno doživljanje tega nagona (Brown in Stenner, 2001, str. 87–88).

Afekti (*affectus*) so telesne spremembe, ki vplivajo na moč delovanja posameznika – bodisi jo povečajo (veselje) bodisi zmanjšajo (žalost⁶). Afekti so rezultat srečanj med končnimi bitji in predstavljajo urejanje odnosov med telesi in idejami. Spinoza presega sodobno ločevanje med čustvi in kognicijo, saj afekte razume kot urejanje odnosov med končnimi bitji. Spinozov pristop je podoben sodobnim raziskovanjem, ki preučujejo, kako iz kaosa nastaja red v fizičnem in družbenem svetu (Brown in Stenner, 2001, str. 88).

Megan Boler poudarja pomen Spinozove filozofije za teorijo afekta in pomanjkanje neposrednega ukvarjanja z njo. Zdi se, da le malo raziskovalcev, ki se ukvarjajo s teorijo afekta, neposredno bere Spinozova besedila. Tam, kjer je Spinozovo ime omenjeno v znanstvenih razpravah o teoriji afekta, je to pogosto v povezavi z Deleuzeovimi in Deleuze-Guattarijevimi interpretacijami. Boler trdi, da sta afekt in čustvo ločeni ideji, ki ju raziskovalci pogosto napačno združujejo. To zamenjevanje lahko vpliva na razumevanje pojma subjektivnosti, saj čustvo implicira obstoj človeškega subjekta, ki čustva doživlja. Ta subjekt je kartezijanski racionalni in esencialni jaz. Lahko bi rekli, da je afekt v nekem smislu posthumano čustvo, saj gre za širši koncept, ki vključuje odnose med ljudmi, prostori, predmeti in spomini (Robinson in Kutner, 2018, str. 1–2).

Spinozova *Etika*, napisana sredi 17. stoletja, za bralce predstavlja izziv iz več razlogov. Spinoza uvaja nove koncepte, npr. ustrezne in neustrezne ideje. Njegovo argumentiranje je zasnovano kot geometrični dokaz, ki vključuje definicije, aksiome, postulate, trditve in dokaze. Ta retorična poteza je morda namenjena povzdignjenju njegove filozofije na raven Evklidove geometrije. Ker je bila *Etika* prvotno napisana v latinščini – kar je bila še ena retorična poteza – se morajo bralci prevodov soočiti z negotovostjo, ki je značilna za prevajanje (Robinson in Kutner, 2018, str. 2).

⁶ Damasio (2008, str. 131) v skladu s Spinozovim pojmovanjem pravi, da je žalost povezana s prehodom organizma v stanje manjše popolnosti. Moč in svoboda delovanja sta oslabljeni, saj je žalostna oseba po Spinozovem stališču ločena od svojega *conatusa* (stremeljenja po lastni samoohranitvi). To dejansko velja za bolnike s težko depresijo, ki storijo samomor.

5 Povezanost z naravnim redom

Osrednji cilj *Etike* je pokazati, da so um in njegovi učinki prav tako del naravnega reda kot kar koli drugega (Schmitter, 2021). Spinoza vztraja, da ljudje niso »zunaj narave«. Vse lastnosti ali dejanja ljudi, ki se zdijo izjemna, morajo torej imeti za Spinozo neko razlago v smislu univerzalnih, naravnih zakonov (LeBuffe, 2024).

Descartes je na primer verjel, da mora biti duša izvzeta iz vrste determinističnih zakonov, ki vladajo v materialnem vesolju, če želimo ohraniti svobodo človeka. Spinozov cilj v tretjem in četrtem delu je, kot pravi v predgovoru k tretjemu delu, povrniti človeško bitje ter njegovo voljno in čustveno življenje na njihovo pravo mesto v naravi. Kajti nič ne stoji zunaj narave, niti človeški um (Nadler, 2023).

Spinoza (1963, str. 189) se ne strinja z avtorji, ki človeka ločujejo od narave in mislijo, da lahko človek popolnoma nadzoruje svoje delovanje. Človeško nemoč pripisujejo napaki človeške narave namesto moči same narave. Človeškega duha zato zaničujejo ali celo preklinjajo. Vseeno priznava, da je bilo pred njim že veliko »odličnih mož«, ki so o življenju pisali na pravi način. Ne pozna pa nikogar, ki bi do zdaj pisal o naravi afektov in o tem, kako jih lahko obvladujemo.⁷ Na Spinozo je sicer močno vplival Descartes. Njegova zmota je bila (po Spinozovih besedah) miselnost, da »ima duh nad svojimi delovanji neomejeno moč« (Spinoza, 1963, str. 189). Kljub temu ga obravnava kot bistroumnega modreca, ki je skušal razložiti človekova čustva in njihovo obvladovanje. Ljudem, ki čustva raje preklinjajo in zasmehujejo, kot da bi jih poskušali razumeti, želi Spinoza odpreti oči. Dokazati želi, da afekti niso ločeni od razuma, prazni, nesmiselni ali strašni.

Številni filozofi so človeški um obravnavali kot izjemo med sicer univerzalnimi naravnimi zakoni – kot stvar, ki je zavestna, sposobna dobrega in zla. Človeško delovanje, *četudi se zdi posebno, mora imeti neko razlago v okviru univerzalnih, naravnih zakonov* (LeBuffe, 2024).

Spinoza (1963, str. 190) trdi, da narava ne more biti napačna, saj je vendar zmeraj in povsod ista. Negativna čustva, kot so sovraštvo, jeza in zavist, izhajajo iz iste »nujnosti in moči narave« kot vse ostalo. Afekte povzročajo določeni vzroki, imajo

⁷ Spinozovo delo kaže jasne vplive Descartesa in Hobbesa, pa tudi starodavne teorije, kot je stoicizem (Schmitter, 2021).

prav tako določene lastnosti, ki so preučevanja vredne prav toliko kot druge, za nas pozitivne stvari. Pri razlaganju čustev bo Spinoza uporabljal »geometrično metodo«, človeško obnašanje bo preučeval na enak način kot geometrijske like in telesa.

Nemogoče je, da človek ne bi bil del narave in da bi bil podvržen le tistim spremembam, katere je mogoče umeti zgolj po njegovi naravi in katerim je adekvatni vzrok (Spinoza, 1963, str. 266). Človek je torej nujno del narave in trpi spremembe, ki jih njegov razum ne more doseči.

6 Ključni pojmi

Spinoza (1963, str. 190) razlaga, da *adekvaten* (ustrezen) *vzrok* pomeni vzrok, katerega učinek lahko zaznamo »jasno in razločno«. Nasprotno, *neadekvaten* (neustrezen) ali delen vzrok označuje vzrok, katerega učinek sam po sebi ni dojemljiv. Ljudje delujemo, kadar iz naše narave sledi nekaj, čemur smo adekvatni vzrok. Trpimo⁸ pa takrat, kadar iz našega duha izhaja nekaj, čemur smo delni vzrok.

Z afektom mislimo afekcijo (spremembo) telesa, ki zmožnost delovanja krepi ali slabi. Človeško telo je lahko podvrženo mnogo spremembam in vendar ohranja podobe stvari, torej ohranja svoj smisel (Spinoza, 1963, str. 191).

7 Neadekvatne ideje

Po Spinozi sta duh in telo različna modusa iste substance. Duh je »ideja« telesa, vendar zaradi tega razlikovanja ne more imeti jasnega in razločnega (ustreznega) razumevanja telesa ali drugih fizičnih stvari. Človeški duh zaznava zunanji svet samo preko afekcij (sprememb ali stanj) lastnega telesa. Te afekcije so zamegljene in nejasne, kar pomeni, da so ideje, ki jih imamo o svetu in telesu, neustrezne – so delne, nepopolne ali zmedene. Duh zunanja telesa zaznava posredno, skozi učinke, ki jih ta telesa povzročijo na naše telo. Ta *posredna zaznava* zagotavlja, da so naše ideje o zunanjih stvareh neustrezne. Človek lahko zazna Sonce kot bližje Zemlji (zmedena in površna ideja) zaradi načina, kako njegovo telo občuti vpliv Sonca (Robinson in Kutner, 2018, str. 4).

⁸ V četrtem delu *Etike* Spinoza (1963, str. 265) razloži, da trpimo takrat, »kadar nastaja v nas nekaj, čemur smo delni vzrok, se pravi, nekaj, kar se ne da izvajati iz zakonov naše narave. Torej trpimo, kolikor smo del narave, ki se sam po sebi in brez drugih delov ne more pojmovati.«

8 Adekvatne ideje

Če neustrezne ideje izhajajo iz nejasnih in zmedenih zaznav (tj. afekcij telesa), se postavlja vprašanje: Kaj naredi idejo ustrezno? Ali je sploh mogoče doseči ustrezno idejo?

Spinoza *afekte* opredeli kot spremembe telesa, ki povečujejo ali zmanjšujejo njegovo moč delovanja. Afekt vključuje tudi ideje teh sprememb, vendar te ideje niso vedno popolnoma jasne. Duh doživlja ideje o telesnih spremembah. Te ideje so lahko ustrezne ali neustrezne, odvisno od tega, ali duh deluje (je aktiven) ali pa je pasiven (je delovanje nanj zunanje vsiljeno).

Afeki so dinamični in razpršeni, niso omejeni na misel. Namesto tega afeki delujejo na »ravnini imanence« – soodvisnosti telesnih in duhovnih procesov, ki skupaj oblikujejo posameznikovo subjektivnost. Ustrezne ideje so možne, ko je um aktiven, kar pomeni, da razume afekcije telesa in njihov vpliv na njegovo prizadevanje (*conatus*) (Robinson in Kutner, 2018, str. 4).

9 Afeki

Spinoza deli afekte na dejanja in strasti. Kadar je vzrok dogodka v celoti v naši lastni naravi – natančneje v našem znanju ali ustreznih idejah – in smo mi »ustrezen vzrok« zanj, potem gre za delovanje uma. Po drugi strani pa smo pasivni, ko se v nas zgodi nekaj, za kar je vzrok zunaj naše narave. Afeki – bodisi pri delovanju bodisi pri pasivnosti – pomenijo spremembe v naši duševni in telesni sposobnosti delovanja, kar Spinoza imenuje »povečanje ali zmanjšanje moči delovanja« oziroma »moči vztrajanja v biti«. Vsa bitja imajo naravno moč ali stremljenje, ki jo Spinoza imenuje *conatus*. To stremljenje je bistvo vsakega bitja.⁹ Afekt je le vsaka sprememba te moči, na bolje ali na slabše. Afeki, ki so dejanja, so spremembe v tej moči, ki imajo svoj vir (ali ustrezen vzrok) zgolj v naši naravi; afeki, ki so strasti, so tiste spremembe v tej moči, ki imajo vzrok vsaj deloma izven nas (Nadler, 2023).

⁹ Spinoza je menil, da si organizmi prizadevajo ohraniti svojo lastno bit po naravi, in da to nujno prizadevanje tvori njihovo bistvo. Organizmi imajo možnost uravnavanja svojega življenja in to jim omogoča preživetje. Na enak način si organizmi po naravi prizadevajo doseči »največjo popolnost« delovanja, kar Spinoza enači z veseljem. Vsa ta prizadevanja se dogajajo nezavedno (Damasio, 2008, str. 16).

Spinoza razume afekt kot odziv telesa na zunanje vplive, ki lahko poveča ali zmanjša njegovo moč delovanja. Po Spinozi je neustrezna ideja rezultat pasivnega podrejanja zunanjim silam (*strasti*), medtem ko ustrezne ideje izvirajo iz aktivnega delovanja uma, ki vodi k jasnejšemu razumevanju sveta. Afekti, kot so žalost (ki zmanjšuje moč delovanja) in veselje (ki jo povečuje), igrajo osrednjo vlogo v etiki, saj um lahko preoblikuje afekte tako, da ga usmerijo k boljšemu razumevanju Boga, Narave ali Substance (Robinson in Kutner, 2018, str. 4–5).

Za razliko od nekaterih sodobnih teorij afekta (npr. Massumi, 2002), ki afekt dojemajo kot silo, ki presega racionalni nadzor, Spinoza poudarja, da lahko afekte obvladujemo s pomočjo razuma. Na ta način postanejo afekti del etičnega in produktivnega delovanja, usmerjenega k resničnemu znanju in harmoničnemu obstoju (Robinson in Kutner, 2018, str. 5).

10 Tretji del *Etike*

Naš duh je bodisi aktiven (deluje) bodisi trpi. V prvem primeru ima adekvatne (ustrezne) ideje, v drugem pa neadekvatne (neustrezne). Razlikuje med delovanjem, ki je aktivno, in trpljenjem, ki označuje pasivnost. Enako trdi tretje pravilo, ki pravi, da delovanje duha izvira samo iz adekvatnih idej, trpljenje pa iz neadekvatnih (Spinoza, 1963, str. 191, 196).

Šajković (1963, str. 64) v predgovoru *Etike* razlaga, da so afekti stanja telesa, ki ustrezajo idejam, v katerih se telesna dejavnost ali povečuje ali zmanjšuje. Ko posameznik to stanje jasno in razločno doumeva, takrat deluje; v nasprotnem primeru pa trpi. Ko ima človek adekvatne ideje, so njegovi afekti *aktivni*; ko ima neadekvatne ideje, pa so afekti *pasivni*. Iz tega sledi, da so človeške strasti stanja trpljenja, ki nastanejo kot rezultat neadekvatnih in nejasnih idej.

Zanimivo je tudi šesto Spinozovo pravilo, ki pravi, da si vsaka stvar prizadeva vztrajati v svoji biti. V dokazu je razloženo, da so posamezne stvari modusi, s katerimi so izraženi atributi Boga. Stvari na neki določen način izražajo Božjo moč in delovanje. To prizadevanje za vztrajanje v biti je *bistvo* stvari, kar je razvidno iz sedmega pravila (Spinoza, 1963, str. 197–198). Damasio glede tega pravi: »Če ga interpretiramo v luči sodobnih ugotovitev, potem iz Spinozovega pojmovanja sledi, da je živ organizem zgrajen tako, da kljub številnim nevarnostim, ki ogrožajo njegov

obstoj, ohranja skladnost svojih struktur in funkcij.« Idejo *conatusa* torej povezuje s sodobno biološko teorijo homeostatskega uravnavanja (Markič, 2008, str. 300).

Damasio (2008, str. 36) trdi, da je Spinozov *conatus* v jeziku sodobne biologije pravzaprav »skupek nagnjen, zapisanih v možganskem vezju, ki so, ko so enkrat izpostavljena notranjim ali okoliškim pogojem, prizadevajo za preživetje in dobrobit organizma«.

Bistvo duha sestoji iz ustreznih in neustreznih idej ter si prizadeva vztrajati v svoji biti. Kadar se to prizadevanje nanaša samo na duha, se imenuje volja; kadar pa se poleg duha nanaša tudi na telo, se imenuje gon (Spinoza, 1963, str. 199). Tako je Spinoza vse afekte reducirjal na ideje. Za osnovne afekte je določil poželjenje, veselje in žalost, medtem ko so vsi drugi njihove kombinacije ali posledice (Šajković, 1963, str. 65).

Afekte lahko nato reduciramo na tri *primarne*: željo, veselje ali užitek in žalost ali bolečino. Užitek, radost in slast vključujejo prehod v stanje večje popolnosti, to je v večjo moč. Bolečina, nezadovoljstvo in žalost nasprotno vključujejo prehod v stanje manjše popolnosti in moči (Schmitter, 2021). Veselje in žalost ter vsi afekti, sestavljenih iz teh dveh, so trpljenja. Med mnogimi afekti so najpomembnejši uživaštvo, pijanstvo, pohota, lakomnost in častihlepe, s katerimi mislimo ljubezen ali željnost do pirovanja, popivanja, spolnega občevanja, bogastva in slave. Nasproti običajno postavljamo zmernost, treznost in čistost, ki pa niso afekti ali trpljenja, ampak predstavljajo moč duha, ki afekte brzda. Trdi, da se afekti razlikujejo glede na bistvo posameznika. Različni ljudje imajo različna bistva, zato se tudi njihove strasti razlikujejo.

Poleg veselja in željnosti, ki sta trpljenja, so še drugi afekti, ki se nanašajo na nas, če delujemo. Kadar duh dojema sam sebe in svojo zmožnost delovanje, se veseli, tj. kadar dojema resnično ali adekvatno idejo. Željnost se na nas nanaša, ko umevamo ali delujemo. Vsi afekti, ki se nanašajo na duha, ko deluje, se nanašajo na veselje ali željnost. Vsi afekti se nanašajo na željnost, veselje ali žalost. Z žalostjo mislimo, da se zmožnost delovanja duha manjša oz. slabi. Če pa duh deluje, se lahko nanj nanašajo le afekti veselja in željnosti (Spinoza, 1963, str. 239).

Med Spinozovimi definicijami afektov izvemo, da željnost dojema kot človekovo bistvo. Je zavedni gon. Slednji je človekovo bistvo, če pripomore k ohranitvi človeka. Med željnostjo in gonom postavi enačaj, saj gon ostaja isti ne glede na to, ali se ga zavedamo ali ne (Spinoza, 1963, str. 241). Veselje definira kot človekov prehod od manjše k večji popolnosti, žalost pa ravno nasprotno (Spinoza, 1963, str. 242).

11 Četrty del *Etike*

V predgovoru Spinoza (1963, str. 259) pojasni, da človeška nemoč obvladovanja afektov vodi v sužnost. Človek, ki ga obvladujejo afekti, ni avtonomen, saj z njim upravlja usoda. V takem primeru je nezmožen izbirati, čeravno ve, kaj bi bilo zanj dobro.

V tem kontekstu zagovarja relativizem, saj pravi, da je lahko ista stvar hkrati dobra in slaba. Godba je na primer dobra za otožnega človeka in slaba za žalujočega, za gluhega pa nič od tega. Dobro in zlo definira kot zgolj modusa mišljenja, stvar sama po sebi ni dobra ali slaba (Spinoza, 1963, str. 261).

Razloži, da bo z dobrim mislil tisto, za kar gotovo vemo, da nam koristi; s slabim pa tisto, za kar gotovo vemo, da nam škodi (Spinoza, 1963, str. 262). Sedmo pravilo pravi, da lahko določen afekt brzdamo ali se ga znebimo samo z afektom, ki je nasproten in močnejši¹⁰ (Spinoza, 1963, str. 267). Veselje in žalost sta spoznavi dobrega in slabega, pod pogojem, da se ju zavedamo. Dobro in slabo imenujemo tisto, kar koristi ali škoduje naši biti, se pravi, kar krepi ali slabi našo zmožnost delovanja (Spinoza, 1963, str. 268). Afekt je intenzivnejši, če si predstavljamo, da je v sedanjosti prisoten (Spinoza, 1963, str. 269).

Nenadzorovane strasti za osebo pomenijo oviro pred svobodo. Zares svobodni postanemo le, če se zoperstavimo svojim strastem. Ko Spinoza razum povezuje s svobodo in strasti s suženjstvom, je njegova teorija podobna Platonovi. Platon (*Fajdros*, 246a–254e) um primerja s kočijo, ki jo vlečeta dva konja – eden poslušen in drugi neukrotljiv. Poslušni konj kočijaža uboga, medtem ko neukrotljiv konj, ki predstavlja strasti, hodi po svoje. Kočijaž se trudi, da bi ga nadzoroval, vendar

¹⁰ Damasio (2008, str. 15) z drugimi besedami pove, da je Spinoza predlagal, da se določenemu negativnemu čustvu zoperstavimo z močnejšim pozitivnim čustvom, ki sta ga vzbudila premislek in ustvarjalni napor. Spinozova glavna zamisel je, da lahko strasti obvladamo le s čustvi, ki so posledica razuma, ne pa zgolj s čistim razumom.

neukrotljiv konj prevlada in določa, kaj se dogaja s kočijo in njenim voznikom. Tako kot kočijaž ne more obvladati konja, pogosto ne moremo obvladati svojih strasti in dejanj, ki iz njih izhajajo. Strasti so nekaj, kar se nam dogaja, ne nekaj, kar počnemo; ali nas, z besedami Spinoze, zasušnjujejo in nam preprečujejo, da bi delovali krepostno in skladno z razumom (James, 2010, str. 223).

Nasprotno je Aristotel trdil, da nekatere strasti, kot sta strah pred sramoto ali pravičniški gnev, sploh niso zasušnjujoče, temveč so bistvene za dobro življenje. Ključ do kreposti je sposobnost razlikovanja med moralno primernimi in neprimernimi strastmi ter ravnanje v skladu s prvimi. Aristotelova vplivna trditev je bila sprejeta pri mnogih Spinozovih sodobnikih in tudi Spinoza priznava njeno moč. Priznava, da je človek, katerega strasti temeljijo na dobro utemeljenih sodbah o stvareh, v boljšem položaju kot tisti, katerega sodbe so fantastične; priznava tudi, da strasti igrajo ključno vlogo v osvobajanju in se strinja, da ima svobodno življenje ključno afektivno dimenzijo. Strasti torej niso popolna moralna katastrofa. Kljub temu pa Spinoza vztraja, da Aristotelova konceptualizacija kreposti ni zadostna, ker ne prepozna, da so tudi najbolj konstruktivne strasti izraz pomanjkanja samonadzora in so zato ovire za vrsto svobode, ki jo zagovarja (James, 2010, str. 224).

Vrlina je za Spinozo človeška moč, enaka bistvu oz. naravi človeka. Ta pa je enaka prizadevanju, s katerim si človek prizadeva vztrajati v svoji biti (Spinoza, 1963, str. 276). Umevanje je vse, za kar si razumsko prizadevamo. Če duh uporablja razum, dojame, da mu je koristno samo tisto, kar pripomore k umevanju (Spinoza, 1963, str. 279). Dobro je za nas tisto, kar pripomore k umevanju, slabo pa tisto, kar nam umevanje preprečuje. Absolutna vrлина duha je torej umevanje; najvišje dobro, ki jo duh lahko dojame, pa je Bog (Spinoza, 1963, str. 280). Slabo je vzrok žalosti in manjša naša zmožnost delovanja, kar pomeni, da nam je nasprotna. Dobra stvar je po drugi strani z našo naravo skladna (Spinoza, 1963, str. 281–282).

V 37. pravilu se pokaže, da je Spinoza poudarjal pomen empatije: Pravi, da bo vsakdo, ki hodi po poti vrline, želel dobroto, za katero se žene sam, tudi drugim, in sicer tem bolj, čim večjo spoznavo Boga bo imel (Spinoza, 1963, str. 287). Zagovarja tudi slogo¹¹, saj trdi, da je koristno tisto, kar povzroči, da ljudje živijo složno, slabo pa tisto, kar v državo priklíče neslogo (Spinoza, 1963, str. 293).

¹¹ Sloga pri Spinozi pomeni harmonično sobivanje ljudi, ki se med seboj podpirajo, ne ovirajo.

Svoboden človek, torej tisti, ki ga vodi razum in ne afekti, se ne predaja strahu pred smrtjo. Želi si dobro, torej hoče delovati, živeti in ohranjati svojo bit; zato »ne misli na nič manj kot smrt in njegova modrost je premišljevanje o življenju« (Spinoza, 1963, str. 312). Slednje Spinozovo mišljenje si lahko razlagamo v smislu, da se moder človek zaveda svoje minljivosti, a vendar je njegova energija usmerjena v aktivno življenje. Ne beži pred smrtjo in se je ne boji; svoje življenje usmerja v delovanje in zasledovanje dobrega – krepitev lastne biti (*conatus*). S tem, ko se moder človek osredotoča na zgolj to, kar je v njegovi moči, njegovo življenje postane izraz dejavnega obstoja, ne pa pasivnega strahu – torej ga ne vodijo nerazumni afekti.

12 Vpliv Spinozove filozofije na sodobno psihologijo in nevrobiologijo

Spinozova misel je pomembno vplivala ne le na filozofijo, temveč tudi na sodobno psihologijo, nevrobiologijo in razumevanje čustvenih procesov. Njegov celostni pogled na neločljivost misli in telesa je postal temelj za preučevalce narave čustev, občutkov in zavesti. V Spinozovi filozofiji lahko prepoznamo tudi vzporednice s sodobno razlago čustvene inteligence.

Sharma (2008, str. 59) čustveno inteligenco dojema kot najbolj sporen koncept na področju vedenjskih in družbenih znanosti, ki je v zadnjih letih pridobil priljubljenost zaradi svojega prispevka k osebnemu in poklicnemu uspehu. Njene začetke pripisuje prav Spinozi, ki je verjel, da čustva in intelekt skupaj prispevajo k merjenju spoznanja. Po Spinozovem mnenju obstajajo tri plasti spoznanja: čustveno spoznanje, intelektualno spoznanje in neka vrsta intuicije.

Spinoza je med drugimi navdušil nevroznanstvenika Antónia Damásia (1944), ki je v njegovih idejah prepoznal *predhodnico sodobnih dognanj*. Te idejne sorodnosti so ga tako prevzele, da se je posvetil tudi raziskovanju Spinozovega osebnega življenja in dobe, v kateri je živel. Damasio se v svojem delu *Iskanje Spinoze* njegove filozofije ni lotil sistematično. Kot pravi sam, se njegova knjiga ne ukvarja s Spinozovo filozofijo. Poiskal je določene ideje in misli, ki jih je ocenil za relevantne v okviru človeških čustev in občutkov. Kot nevrobiolog je skušal v Spinozi prepoznati protobiologa in njegove zamisli povezati s sodobno nevroznanostjo (Markič, 2008, str. 299–300). Kot pravi sam (2008, str. 15) ga je navdušilo Spinozovo pojmovanje, da je človeški duh ideja človeškega telesa, o čemer piše v drugem delu *Etike*.

V svoji knjigi *Iskanje Spinoze: Veselje, žalost in čuteči možgani* (2008, str. 12) se, kot zapiše, »posveča novim zamislim o naravi in pomenu človeških občutkov«. Razloži, da sam ni filozof in da se pričujoče delo ne ukvarja s Spinozovo filozofijo. Spinoza se mu zdi nadvse relevanten za vsako razpravo o človeških čustvih in občutkih. Težnje, motivacije, čustva in občutki – kar združuje pod pojmom *afekti* – so se mu zdeli središčni vidik človečnosti. V prizadevanjih, da bi bolje razumel človekovo psiho in izboljšal njegovo življenje, sta izstopajočo vlogo imela predvsem veselje in žalost (Damasio, 2008, str. 12).

Spinoza je za nevrobiologijo pomemben kljub temu, da so njegove zamisli o človeškem duhu izhajale iz širšega zanimanja za človekov položaj. Najbolj ga je zanimal človekov odnos do narave. Ta odnos je poskušal pojasniti, da bi lahko predlagal realna sredstva za človekovo odrešitev. Njegovo mišljenje izvira iz Aristotela, a je biološka osnova predvidljivo trdnejša (Damasio, 2005, str. 18).

Markič (2008, str. 300) navaja, da Damasio s svojo teorijo čustev, ki so telesna in nezavedna, ter občutkov, ki so zavestni, poseže tudi v vprašanje duha in telesa. Kot pravi, se tudi pri tej temi zgleduje po Spinozi, ki je zagovarjal monizem. Vendar je njegov pristop precej nedosleden.

Damasio (2008, str. 205–206) izpostavlja Spinozovo prepričanje, da duh umre skupaj z našim telesom. S tem pa ne moremo zamenjevati njegovega večnega bistva, ki ga Spinoza hkrati zagovarja. S tem namreč misli obstoj večne resnice oz. bistva stvari in ne trajanja v času. V Spinozovem času je zanikanje nesmrtnosti duha veljalo za krivoverstvo in možno je, da je bil prav zaradi tega izgnan iz verske skupnosti.

Spinoza je uvidel, da sta duh in telo vzporedna in med seboj usklajena. Kljub enakopravnosti pa sta nesimetrična. Čeprav se duševni procesi precej zrcalijo v telesnih, je Spinoza vendarle menil, da telo oblikuje vsebino duha veliko izraziteje kot velja obratno. Ideje v duhu se lahko združujejo, česar pa telesa niso zmožna (Damasio, 2005, str. 206).

Damasio (2005, str. 206) sklepa, da če je njegova interpretacija Spinoze vsaj približno pravilna, je bil njegov uvid za takratni čas revolucionaren, a vseeno ni imel nobenega vpliva na znanost. Njegove ideje so sorodne zamislim, ki so jih dvesto let kasneje razvijali William James, Claude Bernard in Sigmund Freud (Damasio, 2005, str. 16).

Sodobne razlage Spinozove misli razkrivajo, da so njegove ideje o enotnosti duha in telesa, pomembnosti afektov ter razumski usmerjenosti človeka presenetljivo sorodne današnjim znanstvenim pristopom. Ponudil je namreč filozofski okvir, ki napoveduje kasnejše ugotovitve o telesnosti in umu. Zaradi interdisciplinarne plodnosti ostaja njegova filozofija relevantna še danes.

13 Zaključek

Razumevanje afektov je za Spinozo ključnega pomena, saj lahko le na tak način dosežemo popolno svobodo in zadovoljstvo. Dokazati skuša, da so človeški afekti nekaj naravnega, saj njihov vzrok izvira iz narave, v kateri se ne zgodi nič napačnega. Razumeti jih je treba skozi univerzalne naravne zakone. Prevladujoče mnenje takrat je bilo nasprotno, in sicer da je vzrok v človeku.

Oblikoval je stališče, ki je nasprotovalo Descartesovemu, in sicer, da sta mišljenje in telesnost atributa ene in iste substance. Ta substanca je Bog in hkrati narava. S tem je zavrnil takratno prevladujočo filozofsko teorijo dualizma substanc in zagovarjal monizem.

Substanca je zanj večna, samozadostna, nedeljiva in imanentna, ki pa se kaže skozi neskončno mnogo atributov. Človek lahko zaznava le dva od teh, in sicer mišljenje ter materijo. Kot bistvo končnih stvari (modusov) opredeljuje *conatus* (stremljenje oz. prizadevanje bitja ostati v svoji biti).

Afekte definira kot telesne spremembe, ki vplivajo na moč delovanja organizma. Če jo povečajo, se to imenuje veselje, v nasprotnem primeru pa žalost. Tretji osnovni afekt poleg veselja in žalosti pa je željnost, ki predstavlja zavedanje našega gona. Spinoza razlikuje med aktivnim delovanjem in trpljenjem, ki je pasivno: Naš duh je aktiven (deluje) ali pa trpi; v prvem primeru ima ustrezne ideje, v drugem pa neustrezne. Če duh deluje, se lahko nanj nanašajo le afekti veselja in željnosti.

Spinoza zagovarja, da afekti niso ločeni od razuma, saj jih z njegovo pomočjo lahko nadziramo. Razumevanje in obvladovanje afektov nista le ključ do svobode, temveč tudi do boljšega razumevanja človeške subjektivnosti, na katero v *Etiki* opozori tudi Spinoza (1963, str. 261). Njegova filozofija je presenetljivo močno vplivala tudi na sodobno psihologijo in nevroznanost. V tem kontekstu lahko Spinozovo

poudarjanje razumevanja in razumskega obvladovanja afektov primerjamo s sodobnim pojmom čustvene inteligence. Menil je, da ljudje pogosto delujemo pod vplivom čustev, ki jih ne razumemo v celoti, kar nas vodi v suženjstvo naše emocionalne narave. V skladu s tem je razlikoval med pasivnimi čustvi, ki jih ne obvladujemo, in aktivnimi čustvi, ki izhajajo iz razumevanja in delovanja v skladu z razumom.

Viri in literatura

- Brown, S. D. in Stenner, P. (2001). Being Affected: Spinoza and the Psychology of Emotion. *International Journal of Group Tensions*, 30(1), 81–105.
<https://doi.org/10.1023/A:1026658201222>
- Damasio, A. (2008). *Iskanje Spinoze: Veselje, žalost in čuteči možgani* (Sebastjan Vörös, prevajalec). Krtina.
- Lebuffe, M. (2024). Spinoza's Psychological Theory. V Zalta, E. N. in Nodelman, U. (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (izdaja zima 2024).
<https://plato.stanford.edu/archives/win2024/entries/spinoza-psychological/>
- Markič, O. (2008). Nevrobiologija čustev in občutkov. V A. Damasio, *Iskanje Spinoze: Veselje, žalost in čuteči možgani* (str. 287–301). Krtina.
- Nadler, S. (2023). Baruch Spinoza. V Zalta, E. N. in Nodelman, U. (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (izdaja jesen 2023). <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/spinoza/>
- Robinson, B. in Kutner, M. (2018). Spinoza and the Affective Turn: A Return to the Philosophical Origins of Affect. *Qualitative Inquiry*, 25(2), 1–7. <https://doi.org/10.1177/1077800418786312>
- Schmitter, A. M. (2021). Emotions in the 17th and 18th centuries: Spinoza on the emotions. V Zalta, E. N. (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (izdaja poletje 2021).
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/emotions-17th18th/>
- Sharma, R. R. (2008). Emotional Intelligence from 17th Century to 21st Century: Perspectives and Directions for Future Research. *The Journal of Business Perspective*, 12(1), 59–66.
<https://doi.org/10.1177/097226290801200108>
- Spinoza, B. (1963). *Etika* (Simoniti, Primož, prevajalec). Slovenska matica v Ljubljani.
- Šajković, R. (1963). Filozofija Barucha de Spinoze. V B. Spinoza, *Etika* (str. 5–89). Slovenska matica v Ljubljani.